

ARTYKUŁY

FLAWIUSZ AREOBIND – WÓDZ JEDNEJ WOJNY¹

MIROŚLAW J. LESZKA

ABSTRACT. *Flavius Areobindus – the one-war general.*

The article is dedicated to Flavius Areobindus, a member of military aristocracy during the turn of the 5th and the 6th centuries; who was a *magister militum per Orientem* and a consul in the year 506. Areobindus appears more explicitly in the sources only in relation to the Byzantine-Persian war of 503–505. He is also referenced in the context of religious developments in Constantinople that took place in November, 512. At that point, with no contribution of his own, he was named a candidate to the imperial throne by the rebels against the emperor Anastasius. He was a husband of Anicia Juliana, one of the most prominent women of the early Byzantium.

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony został Flawiuszowi Areobindowi, przedstawicielowi wojskowej arystokracji ostatnich dekad V i pierwszych VI w., magistrowi militum per Orientem i konsulowi roku 506. Areobind pojawia się wyraźniej na kartach źródeł jedynie w kontekście wojny bizantyńsko-perskiej z lat 503–505. Wzmiankowany jest również w związku z wydarzeniami rozgrywającymi się na tle religijnym w Konstantynopolu w listopadzie 512 r. Został wówczas, bez żadnego zresztą własnego udziału, wskazany przez buntujących się przeciw cesarzowi Anastazjuszowi, jako kandydat do cesarskiego tronu. Był mężem Anicji Juliany, jednej z najwybitniejszych kobiet wczesnego Bizancjum.

Autor: Mirosław J. Leszka, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Bizancjum, ul. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź, Polska, miroslaw.leszka@uni.lodz.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0003-2643-4520>

Słowa kluczowe: Bizancjum, Persja, Flawiusz Areobind, Anicia Juliana, Anastazjusz I

Keywords: Byzantium, Persia, Flavius Areobindus, Anicia Juliana, Anastasius I

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXVII, Poznań 2020, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 5–16, ISBN 978-83-66355-54-5, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish.

doi.org/10.14746/bp.2020.27.1

¹ Niniejszy tekst powstał w ramach projektu sfinansowanego z środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2018/31/B/HS3/03038 (*Wschodniorzymskie elity woj-skowe od Teodozjusza II do Anastazjusza I (408–518). Studium społeczno-polityczne*).

Flawiusz Areobind², bohater niniejszego artykułu, konsul roku 506 i magister *militum per Orientem*, przedstawiciel bizantyńskiego establishmentu, ostatnich dekad V i pierwszych VI w., pojawia się wyraźniej na kartach źródeł jedynie w kontekście działań wojennych z Persami w latach 503–505. Jego postać ginie w cieniu żony, Anicji Juliany, wybitnej postaci kobiecej swoich czasów. Nie przyciągał on szczególnej uwagi badaczy, co nie znaczy, że nie pojawia się na stronach opracowań poświęconych temu okresowi w dziejach cesarstwa bizantyńskiego³, jak i tekstów, których bohaterką uczyniona została Anicja Juliana⁴.

Nie wiemy, kiedy Areobind przyszedł na świat⁵, natomiast wiemy kim byli jego rodzice. Jego ojcem był Flawiusz Dagalaifus, konsul roku 461 i patrycjusz, o którym, co prawda wiele nie wiadomo, ale dostojęstwa, które nosił, świadczą, że należał do bizantyńskiej elity⁶. W źródłach zapisał się jako ten, który w czasie uzurpacji Bazyliskosa (475/476) zaprosił do swojego domu Daniela Stylitę, co wpisywało się w działania wrogie uzurpatorowi i pewnie zostało dobrze zapamiętane mu przez Zenona, który po obaleniu Bazyliskosa powrócił na tron⁷. Matką Areobinda była Godistea, córka Ardabura, konsula roku 447, patrycjusza, wodza, pełniącego m.in. stanowisko *magister militum per Orientem*⁸. Swoje imię mój bohater zawdzięczał dziadkowi ze strony ojca – Flawiuszowi Areobindowi, z pochodzenia Gotowi, konsulowi w roku 434 r., patrycjuszowi i być może magistrowi *militum praesentalis* w latach 434–449⁹. Gdy do tego dodamy, że jego pradziadkiem ze strony matki był sam Aspar (Flawiusz Ardabur Aspar)¹⁰, z pochodzenia Alan, konsul, patrycjusz, *magister militum praesentalis*, osobistość odgrywająca niezwykle ważną rolę za panowania Teodozjusza II, Marcjana i Leona I, to można rzec, że wywodził się z najwyższych kręgów militarno-politycznych cesarstwa bizantyńskiego V w., które w pewnym stop-

² Na temat jego kariery podstawowe informacje – J.R. Martindale, *Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 2 A.D. 395–527, Cambridge 1980, s. 143–144 (*Fl. Areobindus Dagalaiphus Areobindus 1*); dalej PLRE II; Ch. Begass *Die Senatsaristokratie des oströmischen Reiches, ca. 457–518. Prosopographische sozialgeschichtliche Untersuchungen*, München 2018, s. 86, 362–368.

³ Np. F.K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Cambridge 2006, s. 86, 362–368.

⁴ Np. M.J. Leszka, *Rola Anicji Juliany w Konstantynopolu końca V – początków VI wieku*, w: *Z badań nad wczesnobizantyńskim Konstantynopolem*, red. M.J. Leszka, K. Marinow, A. Kompa, Łódź 2011 (=Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica 87), s. 231.

⁵ Pewną wskazówką może być fakt, że jego żona, Anicja Juliana, przyszła na świat w 461 lub 462 r. Wydaje się, że Areobind nie był od niej młodszy. Jeśli tak, to musiał urodzić się nie później niż na przełomie lat 50. i 60.

⁶ Podstawowe informacje na jego temat: PLRE II s. 340–341 (*Fl. Dagalaiphus 2*). Ch. Begass, *Die Senatsaristokratie...*, s. 115.

⁷ *Vita S. Danielis Stylitae*, 80, ed. P. Peeters, „Analecta Bollandiana” 1913, t. 32.

⁸ PLRE II, s. 135–137 (*Ardabur iunioris 1*).

⁹ O Areobindzie – PLRE II, s. 145–146 (*Fl. Ariobindus 2*).

¹⁰ Na temat Aspara i jego rodu: B. Croke, *Dynasty and Ethnicity: Emperor Leo I and the Eclipse of Aspar*, „Chiron” 2005, t. 35, s. 147–203; Ł. Pigoński, *Polityka zachodnia cesarza Marcjana (450–457) i Leona I (457–474)*, Łódź 2019 (wg indeksu).

niu wyrosły ze środowiska zromanizowanych wodzów barbarzyńskich. Jest znamienne, że informacje o pochodzeniu Areobinda podaje jedynie Teofanes i to przy okazji prezentowania jego udziału w zmaganiach z Persami¹¹, a więc w związku z wydarzeniem z ostatnich lat jego życia.

Areobind zapewne odebrał odpowiednie jego arystokratycznemu pochodzeniu wykształcenie. Nic nie wiemy o jego losach do czasów zawarcia związku małżeńskiego z Anicją Julianą. Trzeba wyraźnie stwierdzić, że ta ostatnia to postać wyjątkowa¹². Była mniej więcej rówieśniczką Areobinda. Urodziła się w Konstantynopolu w 461 lub 462 r. Jej ojcem był Anicjusz Olibriusz, efemeryczny cesarz Zachodu w 472 r., przedstawiciel starożytnego, bogatego i wielce wpływowego rodu Anicjuszy¹³, którego korzenie sięgały czasów republikańskich, a matką Placydia, córka Walentyniana III, cesarza Zachodu i Licynii Eudoksji, córki Teodozjusza II, cesarza Wschodu i Atenais Eudocji¹⁴. Galeria jej przodków wygląda jeszcze bardziej imponująco, jeśli wspomnieć, że jej prababką była Galla Placydia, córka Teodozjusza i Galli, prapradziadkiem Arkadiusz, syn tegoż z pierwszej żony, a praprababką Eudocja. Anicja Juliana w pełni mogła się więc czuć przedstawicielką teodozjańskiego rodu. W jej osobie łączyły się jego dwie linie. Ta wywodząca się od Galli Placydii i ta, która wiodła swoje losy od Arkadiusza. Juliana mogła być i była dumna ze swego pochodzenia. Z pewnością nie było w jej czasach kobiety, która mogłaby się w tym względzie z nią równać.

Juliana odebrała najlepsze wykształcenie odpowiednie swojej pozycji społecznej. Wykazywała zainteresowanie nauką i kulturą. Nie musi to specjalnie dziwić, skoro w galerii swoich przodków miała takiego formatu postać jak cesarzowa Atenais

¹¹ *Theophanis Chronographia*, AM 5997, rec. C. de Boor, t. 1, Lipsiae 1883 [dalej: Teofanes].

¹² Literatura o Anicji jest bogata. Gwoli przykładu: C. Capizzi, *Anicia Giuliana (462 ca–530 ca): Ricerche sulla sua famiglia e la suavita*, „Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici” 1968, t. 5, s. 191–226; idem, *Anicia Giuliana. La committente (c. 463–c.528)*, Milano 1997; A.A. Čekalova, *Obraz vizantijskoj aristokratki konca V–načala VI w. Juliana Anicija i jejo evergetičeskaja dejatel’nost’*, w: *Mir Aleksandra Každana. K 80-letiju so dnja roždenija*, red. eadem, Sankt-Peterburg 2003, s. 138–149; C.L. Connor, *Women of Byzantium*, New Haven–London 2004, s. 105–116.

¹³ Na temat Anicjuszy – D.M. Nowak, *A Late Roman Aristocratic Family: the Anicii in the Third and Fourth Century*, Chicago 1976; A. Momigliano, *Gli Anicii e la storiografialatina del VI secolo d. C.*, w: *Histoire et historiens dans l’antiquité*, ed. K. Latte, Vandoeuvres–Genève 1958, s. 247–283; M.T.W. Arnhem, *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Oxford 1972, s. 109–113. Na temat kariery Olibriusza – F. Clover, *The Family and Early Career of Anicius Olybrius*, „Historia” 1978, Bd. 27, s. 167–196; PLRE II, s. 796–798 (Anicius Olybrius 6); M. Jankowiak, *Bizancjum a kryzysy sukcesyjne w Cesarstwie Zachodniorzymskim w ostatnich latach jego istnienia (465–474)*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 3, red. T. Derda, E. Wipszycka, Kraków 2000, s. 219–230. Warto podkreślić, że jako zięć Walentyniana III był Olibriusz postrzegany jako jego następca. Niektóre ze źródeł wspominają, że za panowania Leona I upatrywano w nim również kandydata do tronu wschodniej części Imperium (M. Jankowiak, *Bizancjum...*, s. 227–228).

¹⁴ Na temat matki Juliany – PLRE II, s. 887 (Placidia 1).

Eudocja – córka filozofa, poetka i mecenaska¹⁵. Wiadomo, że tę swoją antenatkę Juliana darzyła szczególną estymą¹⁶.

W źródłach Anicja Juliana pojawia się w kontekście poselstwa Olibriusza do Italii (472 r.). Leon I wysłał go tam w celu zażegnania konfliktu między cesarzem Antemiuszem a Rycymerem¹⁷. Malalas donosi, że żona Olibriusza i jego córka zostały w Konstantynopolu. Z kontekstu enuncjacji chronografa wynika, że miały one gwarantować lojalną postawę Olibriusza wobec Leona¹⁸. Jeśli tak rzeczywiście było, to zabieg cesarza okazał się nieskuteczny, bowiem Olibriusz włączył się do gry o władzę i został proklamowany cesarzem Zachodu¹⁹. Jego postawa nie wpłynęła negatywnie, jak można sądzić, na położenie Placydii i jej córki. Placydia po 477 r. wspierała cesarza Zenona – dzięki powiązaniom z dworem wandaliskim – w czasie negocjacji z Hunerykiem²⁰. W rok później Anicja Juliana stała się kandydatką na żonę Teodoryka Amala (478). Zenon chciał ją za niego wydać, ponieważ miał nadzieję, że w ten sposób zachęci go do zerwania, niebezpiecznego z perspektywy Konstantynopola, sojuszu z Teodorykiem Strabonem, innym z gockich królów²¹. Oferta nie została jednak

¹⁵ Na temat działalności cesarzowej Atenais Eudocji, tak w sferze kultury, jak i religii patrz m.in.: K. Holm, *Theodosian Empresses: Women and Imperial Domination in Late Antiquity*, Berkeley–Los Angeles 1982, s. 112–146; P. van Deun, *The Poetical Writings of the Empress Eudocia: an Evaluation*, w: *Early Christian Poetry. A Collection of Essays*, ed. J. den Boeft, A. Hilhorst, Leiden–New York–Köln 1993, s. 273–282; K. Twardowska, *Religious Views of the Empress Athenais Eudocia*, w: *Hortus Historiae. Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, red. E. Dąbrowa, M. Dzielska, M. Salamon, S. Sprawski, Kraków 2010, s. 621–634.

¹⁶ *The Greek Anthology*, I, 10, 1–10, t. 1, transl. W.R. Patton, London–New York 1920. W tekście tym, będącym inskrypcją fundacyjną kościoła św. Polieukta, a której treść musiała być uzgodniona z Julianą Anicią Atenais Eudocja określona jest mianem „matki szlachetnego rodu” (tłum. P.Ł. Grotowski – Prokopiusz z Cezarei, *O budowlach*, Warszawa 2006, s. 271.

¹⁷ Na ten temat – M. Jankowiak, *Bizancjum...*, s. 226–229.

¹⁸ *Ioannis Malalae chronographia*, XIV, 45, rec. J. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 2000 [dalej: Malalas].

¹⁹ M. Jankowiak, *Bizancjum...*, s. 228–230.

²⁰ Malchus, 17 (edycja – *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, t. 2, transl. and ed. R.C. Blockley, Liverpool 1983); M. Wilczyński, *Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandalów*, Kraków 1994, s. 82. Przypomnieć trzeba, że Placydia w 455 r. po zdobyciu Rzymu przez Genzeryka przez kilka lat znajdowała się w niewoli wandaliskiej. Jej siostra została zaś żoną Huneryka, syna Genzeryka.

²¹ Malchus, 16. 3. Trzeba podkreślić, że w przekazie tym nie pada imię Juliany, a jedynie stwierdzenie, że oferowana Teodorykowi kandydatka na żonę była córką Olibriusza. Powszechny jest sąd, że chodzi właśnie o Julianę – M. Wilczyński, *Germanie w służbie zachodniorzymskiej w V w. n.e.*, Oświęcim 2018, s. 417; A.A. Čekalova, *Obraz...*, s. 141. Trzeba zauważyć, że Zenon nie upierał się przy tym, aby żoną Teodoryka została właśnie Juliana. Jak donosi Malchus (16, 3) cesarz gotów był do przyjęcia rozwiązania alternatywnego – wydanie za Gota jakiegokolwiek, pochodzącej z arystokratycznej rodziny, konstantynopolitanki. Patrz również H. Wolfram, *Historia Gotów*, przekł. R. Darda–Straab, I. Dębek, K. Berger, Warszawa–Gdańsk 2003, s. 313–314; J. Prostko-Prostyński, *Novae in the Times of Theodoric the Amal*, w: *Novae. Legionary Fortress and Late Antique Town*, t. 1, *A Companion to the Study of Novae*, ed. T. Derda, P. Dyczek, J. Kolendo, Warsaw 2008, s. 148, przyp. 41; R. Kosiński, *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, Cracow 2010, s. 102–103.

przyjęta i to zapewne nie z powodu niedoceny przez Teodoryka wyjątkowo dobre urodzenia kandydatki na żonę²².

Niedługo potem Anicja została żoną Areobinda²³. Stało się to najprawdopodobniej jeszcze w 478 lub 479 r. Nie ma co prawda podstaw do twierdzenia, że za tym związkiem stał cesarz Zenon, ale wydaje się, że po nieudanej próbie doprowadzenia do małżeństwa Anicji z Teodorykiem mógł poczuwać się do obowiązku znalezienia jej odpowiedniego kandydata na męża²⁴. Bez wchodzenia w sferę zbyt daleko idących przypuszczeń nie da się odpowiedzieć na pytanie czy małżeństwo mogło być efektem działań obu rodzin, jak i czy ewentualny wpływ na zawarcie mariażu mogli mieć sami bezpośrednio zainteresowani – Anicja i Areobind²⁵. Bez względu na to, kto stał za doprowadzeniem do związku, jedno wydaje się oczywiste, że był on bardziej prestiżowy dla Areobinda, niż temu ostatniemu nie ujmując, niż dla Anicji. Zapewne świadomość, że wśród swoich nieodległych przodków miał on barbarzyńskich wódców była powszechna.

Nic nie wiemy o pożyciu małżeńskim Areobinda i Anicji, poza faktem, że z tego związku przyszedł na świat syn, który otrzymał imię Olibriusz. W 491 r., mając nie więcej niż dwanaście lat został konsulem²⁶. Był to z pewnością wyraz pozycji Areobinda i Anicji Juliany, bo przecież nie dokonali ich małoletniego syna. Decyzję w tej sprawie musiał podjąć cesarz Zenon, co może świadczyć o stałym jego zainteresowaniu Anicją i Areobindem oraz pozytywnym do nich stosunku. Także za Anastazjusza, następcy Zenona Areobind i Anicja cieszyli się poważaniem. Świadczy

²² Małżeństwo było jednym z elementów składanej propozycji. Oprócz niego cesarz obiecywał Teodorykowi wysoką kwotę w złocie i regularne wypłacanie żołdu. Trudno orzec, czym była spowodowana odmowa gockiego króla. Jak sądzi M. Wilczyński (*Germanie*, s. 417) mógł być to wyraz nieufności Teodoryka wobec Konstantynopola, jak również niechęć do zerwania niedawno zawartego porozumienia z Teodorykiem Strabonem.

²³ W nauce funkcjonuje hipoteza, że Anicja mogła być drugą żoną Areobinda. Jest ona oparta na fakcie, że znany jest niejaki Dagajalfus, który był odnotowany przez Teofanesa (AM 601) w związku z wydarzeniami w Aleksandrii w 509 r. Ów Dagalaifus miałby być synem Areobinda z pierwszej jego żony, a imię otrzymać miał po dziadku. Jednak trzeba wyraźnie stwierdzić, że poza imieniem nic nie wskazuje na jakiegokolwiek związku między nimi. Można przypuszczać, że Teofanes, który w zmiance, dotyczącej wydarzeń jedynie kilka lat wcześniejszych (503 r.) rozpisywał się o związkach rodzinnych Areobinda, nadmieniałby, gdyby takie istniały między nim a Dagalaifusem. Oczywiście mam świadomość, że argument *ex silentio* jest równie słaby, jak i ten oparty na imieniu.

²⁴ Wydaje się, że zarówno Areobind, którego ojciec nie tak dawno przecież wspierał Zenon, a tym bardziej Anicja, którą cesarz chciał wydać za Teodoryka, liczyć mogli na jego wsparcie i zainteresowanie.

²⁵ Nie wiemy czy rodzice Areobinda w tym czasie jeszcze żyli. Co do Juliany, to warto przypomnieć, iż w chwili wychodzenia przez nią za mąż jej ojciec już nie żył. Stracił życie w kilka miesięcy po swojej cesarskiej proklamacji – jeszcze w 472 r. Wydaje się natomiast, że jej matka w tym czasie jeszcze żyła. Na temat mariażu Areobinda i Anicji, por. Ch. Begass, *Die Senatsaristokratie...*, s. 361.

²⁶ R.S. Bagnall, Al. Cameron, S.R. Schwartz, K.A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta 1987, s. 517.

o tym choćby fakt, że doprowadził do małżeństwa Anicjusza Olibriusza i swojej bratanicy Ireny²⁷.

Nie wiemy nic o karierze Areobinda do czasów wyznaczenia go przez Anastazjusza na stanowisko *magister militum per Orientem*²⁸ i wysłania na front perski w 503 r. Z dyptychów konsularnych wiemy, że był *ex c(omite) sac(ri) sta(buli)* i konsulem honorowym²⁹.

Wojna z Persami w latach 502–506 była jedynym wydarzeniem, w którym Areobind wyraźniej uwidocznił się jako osoba publiczna³⁰. Źródła donoszą, że na czele wojsk, które zmagać się miały z Persami postawieni zostali Areobind, Hypacjusz, siostrzeniec cesarza i Patrycjusz, *magister militum praesentalis* od 500 r.³¹ Czym kierował się cesarz podejmując takie decyzje – bo na pewno nie bojowym doświadczeniem i sukcesami na polu bitew – nie wiadomo³². Wydaje się, że podstawowym kryterium wyboru całej trójki było zaufanie, którym ich darzył³³.

Nie jest moim celem analizowanie przebiegu działań wojennych, a jedynie wskazanie tych ich momentów, w których uwidoczniła się rola Areobinda.

W pierwszej fazie wojny Areobind dowodził dwunastotysięcznym oddziałem, obozującym w pobliżu Dary. Przeciwno niemu Kawad I, władca perski, wysłał oddział liczący 20 tys. żołnierzy. Pierwsze starcia przyniosły powodzenie Areobindowi,

²⁷ Irena była córką Magny i Pawła, brata cesarza Anastazjusza (PLRE II, s. 626, Irene); Al. Cameron, *The House of Anastasius*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1978, t. 19, s. 262, 274.

²⁸ Wyznaczenie Areobinda jednym z wodzów w wojnie z Persją: *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, 54, transl., notes, introduction F.R. Trombley, J.W. Watt, Liverpool 2000 [dalej: Joshua Stylita]; Malalas, XVI, 9; *The Chronicle of Marcellinus. A Translation and Commentary (with a reproduction of Mommsen's edition of the text)*, a. 503, ed. B. Croke, Sydney 1995 [dalej: Marcellin Komes]; *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor Church and War in Late Antiquity*, VII, 5, transl. G. Greatrex, R.R. Phenix, C.B. Horn, introd. S. Brock, W. Witakowski, Liverpool 2011 [dalej: Zachariasz Rhetor]; Procopius, *History of the Wars*, I, 8, 1, transl. H.B. Dewing, t. 1, London 1914 [dalej: Prokopiusz]; Teofanes, AM 5997.

²⁹ Zachowało się pięć dyptychów upamiętniających konsulat Areobinda: dwa z nich są kompletne, a trzy są zachowane częściowo (PLRE II, s. 143). Cf. http://db.edcs.eu/epigr/epi_einzel.php?s_sprache=en&p_belegstelle=CIL+13%2C+10032&r_sortierung=Belegstelle. Na temat stanowiska komes stabuli – zobacz: A. Kazhdan, *Komes tou Staulou*, w: *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, s. 1140; Ch. Begass, *Die Senatsaristokratie...*, s. 367–368.

³⁰ Na temat wojny bizantyńsko-perskiej: R.C. Blockley, *East Roman Foreign Policy. Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds 1992, s. 90–91; G. Greatrex G., *Rome and Persia at War, 502–532*, Leeds 1998; F.K. Haarer, *Anastasius...*, s. 47–65; M. Meier, *Anastasios I. Die Entstehung des Byzantinischen Reiches*, Stuttgart 2009, s. 194–222 (tam dalsza literatura).

³¹ Na temat Hypacjusza – PLRE II, s. 577–581 (Fl. Hypatius 6); o Patrycjuszu, konsulu roku 500 – PLRE II, s. 840–842 (Fl. Patricius 14).

³² Cf. Ch. Begass, *Die Senatsaristokratie...*, s. 366.

³³ Hypacjusz należał do cesarskiej rodziny. Jeśli związek małżeński Olibriusza, syna Areobinda z Ireną, siostrzenicą cesarza zawarty został przed 503 r., to podobnie było i w przypadku bohatera artykułu. O Patrycjuszu, jak i Areobindzie wiadomo, co prawda z późniejszego okresu, że zachowywali się lojalnie wobec cesarza. Na temat polityki Anastazjusza, dotyczącej obsadzania stanowisk dowódczych – E.P. Glushanin, *Voennaja znat' rannej Vizantii*, Barnaul 1991. W roku 504 z tego grona odwołany został Hypacjusz, a uzupełnione ono zostało przez Celera, magistra *officiorum*. Na temat grona dowódczego w wojnie z Persją Ch. Begass, *Die Senatsaristokratie...*, s. 364.

który odrzucił wojska wroga pod Nisibis. Wzmocnienie sił perskich oddziałami Hunów i Arabów oraz postawienie na ich czele niejakiego Konstantyna zmieniło sytuację. Areobind, mając świadomość przewagi liczebnej przeciwnika, zwrócił się o pomoc do Hypacjusza i Patrycjusza, ale jej nie otrzymał. W efekcie musiał się wycofać, a jego obóz, rozłożony nieopodal Konstantyny (dziś. Viransehir w Turcji), został splądrowany przez wrogów. Mimo to udało mu się dokonać odwrotu bez strat w ludziach i dotrzeć do Edessy³⁴.

W Edessie Areobind został oblężony we wrześniu 503 r. przez wojska perskie dowodzone przez Kawada. Próbował doprowadzić do odstąpienia Persów spod miasta metodami dyplomatycznymi, oferując im zakładników i sporą sumę w złocie. Ponieważ negocjacje w ostatecznym rozrachunku nie przyniosły pozytywnego skutku, Areobind został zmuszony do prowadzenia walki i zmotywowania do niej tak mieszkańców Edessy, jak i okolicznej ludności, która znalazła schronienie w mieście. Ludność tak skutecznie wspierała żołnierzy bizantyńskich w zmaganiach z Persami, że doprowadziło to do odstąpienia sił perskich. Areobind, doceniając zaangażowanie ludności w obronę miasta, wynagrodził ją wypłacając 300 denarów.

Ostatnie informacje na temat aktywności Areobinda w tej wojnie, dotyczą jego wyprawy podjętej w 504 r. na terytorium Persarmenii, którą poprowadził ze znacznymi sukcesami³⁵. W czasie drogi powrotnej z niej w ręce jego żołnierzy wpaść miały spore łupy³⁶. Owocem tej udanej ekspedycji miało być również przejście na stronę bizantyńską armeńskiego księcia Mushlegha (wg Jozuego Stylity – Mushlega), którego władztwo znajdowało się naprzeciw rzymskiej Asthianene³⁷. Zimą roku 504/505 Areobind spędził w Antiochii³⁸. Niektórzy sądzą, że latem 505 r. został zastąpiony przez Faresmanesa³⁹. Budzi to jednak, jak się wydaje, uzasadnione wątpliwości⁴⁰. Pewnym natomiast jest to, że źródła nie wspominają już więcej Areobinda jako uczestnika zmagani wojennych. Najprawdopodobniej został wezwany przez Anastazjusza z Antiochii do Konstantynopola, co mogło wiązać się z wyznaczeniem go na konsula roku 506⁴¹.

³⁴ Joshua Stylita, 55; cf. Prokopiusz, I, 8, 11; Zachariasz Retor, VII, 5. Na temat tej kampanii – G. Greatrex, *Rome...*, s. 96–97. Prokopiusz (I, 9, 1) błędnie informuje, że na tym zakończył się udział Areobinda w wojnie – Anastazjusz miał bowiem według tego historyka wezwać go do Konstantynopola, co mogło sugerować czytelnikowi, że była to konsekwencja nieudanej kampanii. Skądinąd wiadomo, że wodzem odwołanym przez Anastazjusza był Hypacjusz. Nawiasem mówiąc Prokopiusz (I, 8, 20) bardzo negatywnie ocenia dowodzenie w tej wojnie.

³⁵ Joshua Stylita, 75: „destroyed ten thousand of the Armenians and Persians, taking captive thirty thousand women and children and pillaging and burning many villages”.

³⁶ Na temat hipotetycznej trasy rajdu wojsk Areobinda – Joshua Stylita, s. 92, przyp. 440.

³⁷ Joshua Stylita, 75; cf. s. 93, przyp. 442.

³⁸ Joshua Stylita, 87.

³⁹ PLRE II, s. 144.

⁴⁰ Joshua Stylita, s. 108, przyp. 503.

⁴¹ O ewentualnym związku między wezwaniem Areobinda do Konstantynopola i jego konsulem – PLRE II, s. 144.

W kontekście wojny z Persją imię Areobinda pojawia się również w związku z opowieścią o cudownym wydarzeniu, które zapowiadać miało zwycięstwo Bizantyńczyków⁴². Otóż we wsi Agar (Agad), należącej do Kościoła w Zeugmie gęś złożyła jajko. Nie byłoby w tym oczywiście nic dziwnego, gdyby nie to, że znajdowały się na nim krzyże i napis „Rzymianie zwyciężą”. Informacja o tym cudzie rozeszła się wśród bizantyńskich żołnierzy. Samo zaś jajko ofiarowane zostało właśnie Areobindowi przez mieszkańców wsi, w której zostało złożone.

Jak ocenić udział Areobinda w zmaganiach z Persami? Wydaje się, że najlepszej odpowiedzi na nie udzielił ten, który go na tę wojnę wysłał – cesarz Anastazjusz. Wyznaczenie bohatera niniejszego artykułu konsulem roku 506 może świadczyć o tym, że ocena jego działań była pozytywna. Trudno byłoby przyjąć, że cesarz zdecydował się na ten krok w stosunku do kogoś, kto skompromitował się na wojnie, która była tak świeżym wydarzeniem. Można powiedzieć, że mimo braku poważniejszego czy może wręcz żadnego doświadczenia wojskowego umiał się on, mimo pewnych niepowodzeń, odnaleźć jako wódz. Wydaje się, że za krzywdzącą należy uznać opinię, którą znajdujemy u Jana Lidyjczyka, że Areobind ponosił niepowodzenia w wojnie ze względu na swoje przywiązanie do wygodnego życia⁴³. Być może rzeczywiście był on miłośnikiem bogactwa i muzyki, jednak nie przeszkodziło mu to odnosić sukcesów na bitewnym polu.

Najwyraźniejszą oznakę uznania i popularności Areobinda, czy może raczej, przede wszystkim, jego żony, wśród szerokich warstw konstantynopolitańczyków, dostrzegamy w 512 r. Wtedy to na tle religijnym doszło w stolicy do nader dramatycznych wydarzeń⁴⁴. W niedzielę 4 listopada Maryn⁴⁵ i Platon⁴⁶, z polecenia Anastazjusza – jak donosi Marcellin Komes, świadek wydarzeń – wznieśli w kościele Hagia Sofia hymn *Trishagion*, wzbogacając go o dodatek, który ortodoksyjni wierni odczytali jako monofizycki. Na znak protestu zaintonowali oni oryginalną wersję hymnu. Spotkało się to z brutalną reakcją sił wiernych Anastazjuszowi. W konsekwencji padły ofiary śmiertelne, a część ortodoksyjnych uczestników nabożeństwa została uwięziona. Następnego dnia doszło do dalszych represji w stosunku do ortodoksów,

⁴² Joshua Stylita, 67–68.

⁴³ Jean le Lydien, *De magistratures de l'etat Romain*, III, 53, t. I. 1, ed. tr., kom. Dubuisson, J. Schamp, Paris 2006; t. I. 1; t. 2, J. Schamp, Paris 2006.

⁴⁴ Najpełniejszy opis wydarzeń daje Marcellin Komes a. 512. 2–7. Szerzej na temat tych wydarzeń P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First*, Thessaloniki 1974, s. 78–83; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement. Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge 1972, s. 220; F.K. Haarer, *Anastasius...*, s. 156–157; M. Meier, Σταυρωθεῖς δι' ἡμᾶς – *Der Aufstand gegen Anastasios im Jahr 512*, „Millennium” 2007, Bd. 4, s. 157–237; P. Filipczak, *Kilka uwag na temat rozruchów w Konstantynopolu w roku 512 r.*, w: *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo*, red. R. Kulesza, M. Stępień, E. Szabat, M. Daszuta, Warszawa 2013, s. 474–495.

⁴⁵ Maryn był prawdopodobnie prefektem pretorium Wschodu – PLRE II, s. 727 (Marinus 7).

⁴⁶ Platon był prefektem Konstantynopola – PLRE II, s. 891–892 (Plato 3); patrz również A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976, s. 131–132.

a działało się to w kościele św. Teodora. Kolejne dni przyniosły wzrost napięcia i eskalacji walk między ortodoksami a monofizytami, w których padły ofiary śmiertelne. Tym razem głównie po stronie tych ostatnich. Wzniesiono pożary, obrzucano kamieniami notabli, obalano posągi Anastazjusza. W pewnym momencie wśród roznamietnionych tłumów zrodziła się idea proklamowania nowego władcy. Ich wybór padł właśnie na Areobinda. Warto podkreślić, że źródła opisujące to wydarzenie najpierw wymieniają Anicję Julianę jako właścicielkę pałacu, pod który przybyli zbuntowani konstantynopolitańczycy, a następnie dopiero wspominają Areobinda, jako tego, któremu chcieli powierzyć władzę cesarską. Być może jest to ślad, że tym, co przywiodło mieszkańców Konstantynopola do byłego konsula była sława i autorytet jego żony⁴⁷. Areobind – nie czekając jednak na rozwój wypadków – uciekł. Wyraźnie nie widział sensu angażowania się w niepewne przedsięwzięcie. Zachował się lojalnie wobec cesarza. Być może jest to świadectwo tego, że zarówno jemu, jak i jego żonie wystarczyła pozycja, którą zajmowali wśród stołecznej arystokracji. Areobind jako człowiek doświadczony, był w swoim życiu świadkiem niejednych wystąpień konstantynopoli-tańskich tłumów, niewątpliwie zdawał sobie sprawę z niebezpieczeństwa, jakie niesła każda jego otwarta deklaracja. Gdy podjął decyzję o nieprzyjmowaniu oferty zbuntowanych tłumów, nawet im się nie pokazał. Miał zapewne świadomość, że gdyby musiał otwarcie ogłosić swoją decyzję, to mógłby stać się przedmiotem agresji z ich strony, a jego życie znalazłoby się w niebezpieczeństwie.

Pojawienie się ortodoksyjnych tłumów pod domem Anicji Juliany było, jak się wydaje, nie tylko wyrazem wyjątkowego uznania dla jej rodziny, ale i konsekwencją postawy religijnej jaką prezentowała ona sama. Juliana stała na pozycjach ortodoksyjnych, twardo broniła postanowień soboru w Chalcedonie. Cesarz Anastazjusz, który związany był z potępionym na wspomnianym soborze monofizytyzmem, starał się nakłonić ją do uznania Tymoteusza jako patriarchy Konstantynopola. Przejął on tron biskupa stolicy po usunięciu przez Anastazjusza ortodoksyjnym Macedoniuszu (511 r.)⁴⁸. Juliana mimo nacisków Anastazjusza nie uczyniła tego⁴⁹. Świadczy to z jednej strony o jej niezłomnej religijnej postawie, z drugiej zaś o tym, jak ważną była osobistością, skoro sam cesarz starał się pozyskać ją dla swej polityki. Warto rów-

⁴⁷ Malalas, XVI, 19; Marcellin Komes, a. 512. 4; *Chronicon Paschale*, rec. W. Dindorf, Bonnae 1836, s. 610. Por. L. Brubaker, *The Vienne Dioskorides and Anicia Juliana*, w: *Byzantine Garden Culture*, ed. A. Littlewood, H. Maguire, J. Wolschke-Bulmahn, Washington 2002, s. 211; G. Greatrex, *Flavius Hypatius. Quem vidit parthussensit que timendum. An investigation of his Career*, „Byzantion” 1996, t. 66, s. 127; patrz również M.V. Gracijanskij, *Pravoslavnaja partija i prichod k vlasti imperatora Justina I (518–527 gg.)*, „Vizantijskij Vremennik” 2007, t. 66(91), s. 134. Na temat położenia pałacu Anicji Juliany – P. Magdalino, *Aristocratic oikoi in the tenth and eleventh regions of Constantinople*, w: *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Every Life*, ed. N. Necipoğlu, Leiden 2001, s. 61 i n.

⁴⁸ Na temat konfliktu Macedoniusza z Anastazjuszem patrz: F.K. Haarer, *Anastasius...*, s. 47–52; M. Meier, *Anastasios*, s. 259–268.

⁴⁹ Theodoros Anagnostes, *Kirchengeschichte*, hrsg. G.C. Hansen, Berlin 1995, s. 144 [dalej: Teodor Anagnostes]; Teofanes, AM 6005.

nież podkreślić, iż na nic zdały się również starania samego patriarchy Tymoteusza, który osobiście zabiegał o jej przychyłność⁵⁰. Wzmiankowane wydarzenia działy się na niedługi czas przed zamieszkami z listopada 512 r. Ortodoksyjni konstantynopolitańczycy musieli o nich wiedzieć i doceniać starania Anicji o obronę postanowień Chalcedonu. Zapewne również wiedzieli, że odwiedzała ona przebywającego w Konstantynopolu św. Sabę, sławnego mnicha palestyńskiego, obrońcę ortodoksji, przed którym otwarte były nawet bramy cesarskiego pałacu⁵¹. Nic, co prawda, nie wiemy o postawie religijnej samego Areobinda⁵², ale fakt, że wierne ortodoksji tłumy chciały uczynić go cesarzem świadczy o tym, że postrzegany był on jako zwolennik ortodoksji. Niewątpliwie współczesnym Areobinda nie były znane jakiegokolwiek jego działania w sferze religijnej, które świadczyłyby o sprzyjaniu polityce religijnej Anastazjusza i tym samym o znajdowaniu się w opozycji do własnej żony.

Cesarz Anastazjusz wyszedł obronną ręką z buntu konstantynopolitańczyków. Nic nie wskazuje też na to, aby Areobinda czy też Anicję spotkały z jego strony jakiegokolwiek nieprzyjemności. Ta ostatnia do kresu panowania Anastazjusza, a także i później, do końca swoich dni, a zmarła pod koniec lat dwudziestych VI w. za czasów Justyniana, realizować się będzie jako filantropka i mecenaska. O Areobindzie po 512 roku nie znajdujemy w źródłach żadnych informacji. Może to oznaczać, jak się dość powszechnie uważa, że zmarł wkrótce po dramatycznych wydarzeniach tego roku, choć wcale tak być nie musi. Być może przez jakiś czas żył jeszcze nie angażując się w sprawy, które znalazły się w orbicie zainteresowań bizantyńskich historyków, jak czynił to zapewne przez większość swojego życia.

Areobind nie był z pewnością wybitnym wodzem ani politykiem. Mimo to należał do bizantyńskiej elity swoich czasów, co było konsekwencją pochodzenia i niezwykle prestiżowego małżeństwa. Jako wódz zapisał się całkiem dobrze, uczestnicząc w jednej tylko wojnie, jako polityk nie odegrał żadnej widocznej roli. Próba jego cesarskiej proklamacji nie była efektem jego działań, a najprawdopodobniej wynikała jedynie z popularności jego żony.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Chronicon Paschale*, rec. W. Dindorf, Bonnae 1836.
Ioannis Malalae chronographia, rec. J. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 2000.

⁵⁰ Teodor Anagnostes, s. 144; Teofanes, AM 6005.

⁵¹ Kirillos von Scythopolis, *Leben des heiligen Sabas*, 53, hrsg E. Schwartz, Leipzig 1939; J. Patrich, *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism: Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries*, Washington 1995, s. 282; F.K. Haarer, *Anastasius...*, s. 152; M.V. Gracijanskij, *Pravoslavianskaja...*, s. 135.

⁵² Pewnym śladem może być fakt, że ojciec Areobinda był stronnikiem soboru w Chalcedonie (Ch. Begass, *Die Senatsaristokratie...*, s. 115; cf. s. 375). Mógł w takim duchu wychować syna.

- Kirillos von Scythopolis, *Leben des heiligen Sabas*, hrsg E. Schwartz, Leipzig 1939.
- Malchus, w: *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, t. 2, transl. and ed. R.C. Blockley, Liverpool 1983.
- Procopius, *History of the Wars*, transl. H.B. Dewing, t. 1, London 1914.
- Prokopiusz z Cezarei, *O budowlach*, tłum. P.Ł. Grotowski, Warszawa 2006.
- The Chronicle of Marcellinus. A Translation and Commentary (with a reproduction of Mommsen's edition of the text)* B. Croke, Sydney 1995.
- The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, transl., notes and introduction F.R. Trombley, J.W. Watt, Liverpool 2000.
- The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor Church and War in Late Antiquity*, transl. G. Greatrex, R.R. Phenix, C.B. Horn, introd. S. Brock, W. Witakowski, Liverpool 2011.
- The Greek Anthology*, t. 1, transl. W.R. Patton, London–New York 1920.
- Theodoros Anagnostes, *Kirchengeschichte*, hrsg. G.C. Hansen, Berlin 1995.
- Theophanis Chronographia*, rec. C. de Boor, t. 1, Lipsiae 1883.
- Vita S. Danielis Stylitae*, ed. P. Peeters, Analecta Bollandiana 1913, t. 32, s. 121–216.

Opracowania i artykuły:

- Arnheim M.T.W., *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Oxford 1972.
- Bagnall R.S., Cameron Al., Schwartz S.R., Worp K.A., *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta 1987.
- Begass Ch., *Die Senatsaristokratie des oströmischen Reiches, ca. 457–518. Prosopographische sozialgeschichtliche Untersuchungen*, München 2018.
- Blockley R.C., *East Roman Foreign Policy. Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds 1992.
- Brubaker L., *The Vienne Dioskorides and Anicia Juliana*, w: *Byzantine Garden Culture*, ed. A. Littlewood, H. Maguire, J. Wolschke-Bulmahn, Washington 2002.
- Cameron Al., *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976.
- Cameron Al., *The House of Anastasius*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1978, t. 19, s. 259–276.
- Capizzi C., *Anicia Giuliana (462 ca–530 ca): Ricerche sulla sua famiglia e la suavita*, „Rivista di Studi Bizantini e Neellenici” 1968, t. 5, s. 191–226.
- Capizzi C., *Anicia Giuliana. La committente (c. 463–c.528)*, Milano 1997.
- Čekalova A.A., *Obraz vizantijskoj arystokratki konca V–načala VI w. Juliana Anicija i jejo evergetičeskaja dejatel'nost'*, w: *Mir Aleksandra Každana. K 80-letiju so dnja roždenija*, red. eadem, Sankt-Peterburg 2003, s. 138–149.
- Charanis P., *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First*, Thessaloniki 1974.
- Clover F., *The Family and Early Career of Anicius Olybrius*, „Historia” 1978, Bd. 27, s. 167–196.
- Connor C.L., *Women of Byzantium*, New Haven–London 2004.
- Croke B., *Dynasty and Ethnicity: Emperor Leo I and the Eclipse of Aspar*, „Chiron” 2005, t. 35, s. 147–203.
- Deun P. van, *The Poetical Writings of the Empress Eudocia: an Evaluation*, w: *Early Christian Poetry. A Collection of Essays*, ed. J. den Boeft, A. Hilhorst, Leiden–New York–Köln 1993, s. 273–282.
- Filipczak P., *Kilka uwag na temat rozruchów w Konstantynopolu w roku 512 r.*, w: *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo*, red. R. Kulesza, M. Stępień, E. Szabat, M. Daszuta, Warszawa 2013, s. 474–495.
- Frend W.H.C., *The Rise of the Monophysite Movement. Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge 1972.
- Glushanin E.P., *Voennaja znat' rannej Vizantii*, Barnaul 1991.
- Gracijanskij M.V., *Pravoslavnaja partija i prichod k vlasti imperatora Justina I (518–527 gg.)*, „Vizantijskij Vremennik” 2007, t. 66, nr 91.
- Greatrex G., *Flavius Hypatius, quem vidit validum Parthus sensitque timendum. An investigation of his Career*, „Byzantion” 1996, t. 66, s. 120–142.

- Haarer F.K., *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Cambridge 2006.
- Holum K., *Theodosian Emperresses: Women and Imperial Domination in Late Antiquity*, Berkeley–Los Angeles 1982.
- Jankowiak M., *Bizancjum a kryzysy sukcesyjne w Cesarstwie Zachodniorzymskim w ostatnich latach jego istnienia (465–474)*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 3, red. T. Derda, E. Wipszycka, Kraków 2000, s. 219–230.
- Kazhdan A., *Komes tou Staulou*, w: *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. idem, Oxford 1991, s. 1140.
- Kosiński R., *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, Cracow 2010.
- Leszka M.J., *Rola Anicji Juliany w Konstantynopolu końca V – początków VI wieku*, w: *Z badań nad wczesnobizantyńskim Konstantynopolem*, red. M.J. Leszka, K. Marinow, A. Kompa, Łódź 2011 (*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 87), s. 227–238.
- Magdalino P., *Aristocratic oikoi in the tenth and eleventh regions of Constantinople*, w: *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Every Life*, ed. N. Necipoğlu, Leiden 2001.
- Martindale J.R., *Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 2 A.D. 395–527, Cambridge 1980.
- Meier M., *Anastasios I. Die Entstehung des Byzantinischen Reiches*, Stuttgart 2009.
- Meier M., *Σταυρωθείς δι' ἡμᾶς – Der Aufstand gegen Anastasios im Jahr 512*, „Millennium” 2007, Bd. 4, s. 157–237.
- Momigliano A., *Gli Anicii e la storiografialatina del VI secolo d. C.*, w: *Histoire et historiens dans l'antiquité*, ed. K. Latte, Vandoeuvres–Genève 1958, s. 247–283.
- Nowak D.M., *A Late Roman Aristocratic Family: the Anicii in the Third and Fourth Century*, Chicago 1976.
- Patrich J., *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism: Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries*, Washington 1995.
- Pigoński Ł., *Polityka zachodnia cesarzy Marcjana (450–457) i Leona I (457–474)*, Łódź 2019.
- Prostko-Prostyński J., *Novae in the Times of Theodoric the Amal*, w: *Novae. Legionary Fortress and Late Antique Town*, t. 1, *A Companion to the Study of Novae*, eds. T. Derda, P. Dyczek, J. Kolendo, Warsaw 2008.
- Twardowska K., *Religious Views of the Empress Athenais Eudocia*, w: *Hortus Historiae. Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, red. E. Dąbrowa, M. Dzielska, M. Salamon, S. Sprawski, Kraków 2010, s. 621–634.
- Wilczyński M., *Germanie w służbie zachodniorzymskiej w V w. n.e.*, Oświęcim 2018.
- Wilczyński M., *Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandalów*, Kraków 1994.
- Wolfram H., *Historia Gotów*, przekł. R. Darda-Straab, I. Dębek, K. Berger, Warszawa–Gdańsk 2003.